

**Петро САВЧУК,
Богдана БОВНЕГРА**

ПІДБОРЕЦЬКА ВОЗНЕСЕНСЬКА ПОМОНАСТИРСЬКА ЦЕРКВА І СЕЛО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Після Третього поділу Польщі Волинь перейшла під юрисдикцію Російської імперії. Царизм розпочав цілеспрямовану роботу по наверненню населення країни до

політико-ідеологічного, соціально-економічного життя. Було запроваджено новий політико-адміністративний устрій, відмінено усі діючі до того закони.

Реформи царизму безпосередньо торкнулися культури, духовного життя українського населення. Розпочався насильницький процес переходу населення із унії до

благочестя. Він захопив як парафіян, які нерідко чинили опір, так і священників та священнослужителів. Деякі з них були репресовані і вивезені. Світська влада своїми діями

спричинила низку конфліктів. Було відмінено візантійський стиль побудови українських

церков. Введено богослужіння російською мовою, в церковно-парафіяльних школах

вводилися нові навчальні предмети.

Особливе місце у церковній політиці царизму займали кадри причту, священнослужителів. До церкви приходили освічені настоятелі, що мали на той час високу освіту, більшість

з них закінчили Волинську духовну семінарію, цей духовний П'ємонт на Волині. Це були

уродженці краю, а, значить, були обізнані з традиціями і звичаями тутешніх місць. З 1855

р. в Підборецькій церкві священником працював Аполлон Миколайович Туркевич, який

народився в 1804 р. в селі Кончич Луцького повіту. У 1831 р. закінчив духовну семінарію

з атестатом другого розряду, а через два роки був висвячений в диякони і священники,

направлений священником у село Козин у Вознесенську церкву, через три роки за власним

бажанням перейшов у село Крупу. Був призначений депутатом підслідчої комісії у справах боржників. 1839 р. призначений також депутатом у Луцький земський суд для

вирішення духовних справ. У 1846 р. за довгу бездоганну службу нагороджений оксамитовою фіолетовою скуфією, а в наступному році йому оголошена подяка.

Два роки

працював благочинним. За пожертву на війну йому оголошена подяка, а в 1859 р. нагороджений Хрестом на Володимирській стрічці. Священик святе читання і спів знав

добре, катехізис і святу історію мало. Вдівець, доброї поведінки, старший син навчався у

вищому відділенні Волинської духовної семінарії. Тут також навчався середній син. Обидва вчилися за рахунок батька, що мав восьмеро дітей. За 1861 рік виголосив три

власних проповіді – Вознесіння Господнє, Успіння Пресвятої Богородиці і Різдво Христове.

При церкві проживали заштатний пономар Василь Михайлович Теодорович, син дяка, 55 років, і його дружина Параскева Петрівна, 55 років, а також вдова дячиха Агрипіна Онуфріївна Терebinська, 48 років, син дяка Карпа Лукича Ляневича, неодружений, 29 років. В селі нараховувалося 1/4 дворів військових, у них було 14 мешканців (5 чоловіків, 9 жінок), а також 28 ? селянських дворів, в них було 229 парафіян.

У парафії не було жителів римо-католицького віросповідання. Всі звіти і діяльність церкви Вознесіння Господнього контролював благочинний – Михайло Лучицький [3].

У 1863 р. на вільне місце в село Підборці приїхав із Волині новий настоятель церкви

Феодор Йосипович Новоселецький, син священника, 45 років, закінчив курс богословських

наук Волинської духовної семінарії з атестатом першого розряду. У 1843 р.

первосвященником Анатолієм, вікарієм Волинським, висвячений у диякони і того ж року в

священники в місті Ємільчино, мав грамоту. У 1845 р. за власним бажанням переведений у

Старокостянтинів, а через чотири роки – в Горохів. За проханням парафіян у 1859 р.

визначений благочинним, яким працював вісім років, був законовчителем у Горохівському училищі. В 1853 р. нагороджений набедреником, через два роки одержав

подяку. Син Микола, 12 років, навчався в Кременецькому повітовому духовному училищі,

був на утриманні батька. Дячок Давид Васильович Теодорович, син пономаря, народився в селі Івання,

навчався в Дерманському духовному повітовому училищі на вищому відділенні.

Через

відсутності можливості продовжити навчання звільняється і в 1854 р. звертається в єпархіальне відомство. Резолюцією преосвященного Єрофея, єпископа Острозького,

направляється в Дерманський монастир послушником. Через три роки за власним бажанням призначений дячком у с.Колодне Кременецького повіту, згодом переводиться в

Мильчу, а в 1858 р. переводиться в Підборці. Висвячений в стихар. Дружина Фекла Степанівна, 25 років, сину два роки. Читання і спів знав добре, катехізис і святу історію

непогано, вмів писати.

Пономарем працював Василь Васильович Теодорович, син пономаря, народився в Підборцях. Після закінчення середнього відділення Дерманського духовного училища в

1858 р. висвячений в стихар, 23 роки, неодружений. Направлений в Дубенську Іллінську

церкву і за проханням був переведений в церкву Воскресіння Христа в Підборцях. В 1863

р. перебував під слідством у справі дячка Собоцького за розпусне життя.

На другу половину XIX ст. припадає поширення утисків самодержавства проти українських церков. У цей період відбуваються структурно-адміністративні, матеріальні,

фінансові і кадрові зміни та нововведення в єпархіях на українських землях, зокрема

волинських.

Церковна влада не задовольнялася існуючими церковними структурами і в 1864 р. своїми указами розпочала створення православних церковних братств і попечительств, які

мали сприяти посиленню російської народності серед «простого люду» українського

населення. Нові церковні органи під патронатом синодальної влади мало турбувалися про

українську мову і культуру.

Монастирські бібліотеки, хоч і опосередковано, дають можливість реконструювати духовне, релігійне, церковне життя, культурні інтереси людей цілих періодів української історії.

У другій половині XIX ст. церковно-монастирська система стала складовою частиною всеросійської структури. Це і позначилося на духовному стані священнослужителів, ченців. Серед ієрархів української церкви з'явився прошарок духовенства, якому стали чужими національні традиції. З посиленням діяльності синоду

поширився процес релігійної цензури, заборон, знищення архівних матеріалів, вченим не

давали доступу до монастирських бібліотек з їх хроніками, літописами та ін.

Поширюється атмосфера надмірності церковної цензури.

У 1864 р. вийшло “Положення про початкові народні училища”, згідно з яким освіту в училищах (школах) здобували церковно-релігійну, а вивчали читання, письмо, арифметику, Закон Божий, російську мову і історію, церковний спів.

Грамоти вчилися за

Псалтирем. Навчання допускалося тільки російською. У 1867 р. для управління освітньою

справою було організовано духовно-навчальний комітет. Випускники семінарій ставали

вчителями, а тому до їх програм включався курс педагогіки.

Розвивалась освіта. Певну допомогу школам давали архієрат, церковні братства, попечительства. Виникає нова форма початкових шкіл – недільні школи, де вивчали

читання, письмо, Закон Божий, арифметику, російську мову, інколи вивчали ще географію

і російську історію.

На 60-ті роки припадає поширення навчальних закладів усіх рівнів у системі Міністерства народної освіти та новостворених земств. Кошти, отримані із маєтків колишніх монастирів, в середині століття розпочали частково виділяти для утримання

священнослужителів в сумі 390 крб., а на церковні витрати виділялося по 25 крб.

Продовжував вестися опис майна церкви, скріплений присутством Дубенського духовного правління. Цей опис не відображав дійсного стану церкви як внутрішнього, так

і зовнішнього.

Підборецька Вознесенська церква часто переживала економічні труднощі і в другій половині XIX ст. Тепер податки сплачувались новому власникові земель – російській

княжні Єлизаветі Баратинській. Її економічна контора розміщала в Дубні, неподалік, за

2 км. від села. Згідно кадастру церковні землі мали достатню кількість родючої сили, але орендатори не завжди виконували необхідні агротехнічні заходи, не завжди вносили необхідні добрива для підвищення родючості.

У 70-ті роки XIX ст. сталася важлива подія для села. Спочатку розповсюджувалися чутки, що за річкою, за луками, на пагорбі має будуватися нібито якась велика таємнича споруда. Скоро чутки переросли в дійсність. Інженерний департамент військового міністерства подав царському уряду план побудови прикордонних малих фортець, так необхідних для прикриття розгортання російських військ. Проект очолив талановитий інженер-генерал Тотлебен. У документі акцентувалася увага на спорудження укріплень поблизу Дубно.

Майбутній форт з південно-західної і з північно-західної сторін оточували підвищення, а зі сходу і півночі – село Підборці, низини і болота. Русло річки Іква опоясувало болотисту низину, яка щільно прилягала до височини, де мав розміститися форт. Околиці зі сторони Підборець були заболочені, через розливи ріки вважалися непрохідними.

Спорудження форту проходило швидкими темпами. Протягом 70-80 років Дубенський форт “Застава” був збудований, а в наступні роки добудовувався, модернізувався. Територія навколо форту розподілялася на райони, яким належало відігравати важливу роль в оборонних діях форту. В середині оборонної лінії форту знаходилися пункти спостережень. Було встановлено на найвищих пунктах тилкових траверсів три броньовані будки, з них проглядалась територія в бік Підборець. Першим оборонним кордоном форту був семиверстовий район. Поблизу форту знаходилися 30 сіл, хуторів, невеличких поселень, в яких нараховувалося 1242 двори, де проживало 10924 жителі, в т.ч. 2032 чорнороби, 98 столярів, 19 ковалів, 16 пічників, було 1009 парокінних підвод [6, 15-21].

До семиверстової зони належало і село Підборці, яке знаходилося на віддалі трьох верст від форту. Тут нараховувалося 62 двори, в яких мешкало 204 чоловіки, 222 жінки і 170 дітей різного віку. Згідно з тодішньою статистикою, серед них було 115 чорноробів, 1 столяр, 65 парокінних підвід (6, 124). Вони й були задіяні до будівництва форту, а ручних робіт було чимало. В одних місцях копали рови, траншеї, в інших насипали ґрунт, вирівнювали. Щотижня виділялася певна кількість підвід для підвозу будівельних матеріалів: піску, глини, бутового каменю, пісковика, цементу, цегли, дроту, металу тощо.

Навколишні кар’єри працювали на форт [8].

Із залізничної станції, що знаходилась поруч, жителі села вивозили кіньми різноманітні вантажі, працювали відповідно розпорядження як взимку, так і влітку, коли

було вдосталь і своєї роботи в полі, по господарству. Потурбували селян і щодо землі.

Селяни Підборець, як і інших населених пунктів, що належали до першого і другого районів еспланади форту, жили під пильним оком командування. У кожному

випадку вони при зміні в господарстві, будівництві змушені були звертатися до командування за дозволом. Селянам заборонялося, скажімо, будівництво на садибах

погребів з використанням цегли, каменю. Дозволялися в селі лише дерев'яні хати, господарські приміщення. У випадку порушень втручалися жандарми форту, волосна

поліція, мировий посередник, повітовий староста. Все, що споруджувалось без дозволу

влади, руйнувалося.

Історія Підборець тісно переплітається з будівництвом однієї з величних споруд Дубенського форту. Для спорудження фортифікаційних споруд і шосейної дороги, що

вела з залізничної станції на форт, вилучалися землі з приватних володінь, причому як

неугіддя, так і орні землі, сінокоси. Товариство селян Підборець також внесло свою лепту

в цю важливу справу. У селян було вилучено 2 дес.802 сажні земель. За нанесені збитки

люди отримували грошову компенсацію. Платили за орну, присадибну землю, сінокоси,

болота. За десятину орної землі платили 300 крб., сінокосу – 250 крб., садибної – 350 крб. болота – 150 крб. [5]. Селяни Підборець отримали за нанесені збитки 655 крб.20 коп. (6, с.21).

Православна церква протягом свого існування мала гарну традицію доглядати за престарілими священиками, священнослужителями, членами їх сімей. Вони користувалися церковною землею, їм надавалося житло, вони одержували допомогу, деякі

пільги, і це була нормальна річ. Таку ситуацію пережила і Підборецька церква Вознесіння

Христового. Тут тривалий час працювали священнослужителями, настоятелями храму

вихідці із волинської сім'ї Теодоровичів. У 1881 р. тут проживав син дяка сирота Володимир Теодорович, 15 років. Дядько його працював пономарем. Для підтримки життєвого рівня йому надавали грошову допомогу в сумі 6 крб. [1, 724].

Випускники семінарій почали ухилятися від духовних посад, особливо у бідних парафіях, і поступали у світські навчальні заклади або йшли на цивільну службу.

Семінаристи, що недовчилися, також поповнювали лави вчительства. Консистерії зобов'язували священиків стежити за поведінкою вчителя школи.

Поява "українського сепаратизму", "мазепинства" в духовних семінаріях, училищах вимагали від Синоду, православних ієрархів займатися реформуванням освіти.

У 1884 році з семінарських курсів виключалися загальноосвітні предмети: філософія,

всесвітня історія. На 90-ті роки XIX ст. припадає черговий спалах релігійно-церковної

освітньої активності. Збільшилось число духовних училищ, церковно-парафіяльних шкіл, шкіл грамоти.

Випускникам духовних закладів не вистачало парафій. Часто випускники йшли працювати вчителями. Ці посади займали семінаристи, які з різних причин не могли продовжувати навчання, а тому Консисторія зобов'язувала священників контролювати навчальний процес церковно-парафіяльних шкіл і училищ. Підборецька школа, окрім навчання грамоти, утверджувала християнську мораль, спрямовувала поведінку дитини в громадському житті.

На кінець століття на Дубенщині домінували церковно-парафіяльні школи. Вони утверджували християнську мораль, давали початкові корисні знання. Однак тягар їх

утримання духовенство прагнуло перекласти на селян.

У 80-ті роки XIX ст. на Волині зростає демократичний рух, зростає вплив лівих партій, зростає інтерес до української історії, літератури, звичаїв. Церковний актив вимагає від Синоду, православних ієрархів займатися реформуванням освіти.

Помонастирська Підборецька Вознесенська церква в 1884 р. володіла 37 десятинами

родючої землі, з цієї кількості орна складала 21 десятину 1424 сажні, сінокос – 14 десятин

112 сажнів, садиба і город займали одну десятину 1468 сажнів; під погостом, старою кладовою, площею і місцевими дорогами – одна десятина 156 сажнів. На цю землю церква

мала план, складений у 1883 р. за допомогою мирового посередника Вороніна. В селі був

41 двір, із них 34 ? селянський і 6 ? військовий, 343 жителі [9, 299-301].

Підборці розвивалися як поселення, що стояло обабіч важливих головних транспортних потоків. Село було ніби замкнуте болотистими берегами ріки Іква з півдня,

південного заходу, заходу і лише з півночі та сходу від нього йшли пагорби, які переходили в Мізоцько-Кременецький кряж Карпатських гір. Село знаходилось на окраїні

Дубна, з іншого боку його оточували два села – Страклів і Волиця.

Ще в середині 60-70-их років розпочинається будівництво й залізниці. Це стало важливою економічною і соціальною проблемою. Залізниця Київ-Здолбунів-Львів, з одного боку, роз'єднала села, а з іншого – стала зв'язуючою ланкою між селами.

Тепер

частина жителів села працювала на будівництві залізниці, а згодом безземельні влаштовувалися туди на роботу. Станційні працівники пов'язують себе з життям села,

Вознесенською церквою, тут залізничники здійснювали свої релігійні треби. Так, службовець залізничного вокзалу унтер-офіцер Улас Артемович Поліщук зі своєю дружиною охрестили дочку 2 січня 1883 р., хрещення здійснили священнослужителі отець Никанор та дячок Василь Теодорович. Через два тижні відставний солдат уланського полку Ілля Дубинка охрестив сина Івана.

У здійсненні релігійних треб послугами священнослужителів користувалися

переважно селяни. За 1883 р. охрестили в церкві 17 дітей, у тому числі 10 жіночої статі. В більшості це були селяни Підборець, але до церкви звертались і жителі інших сіл.

У грудні того ж року охрестив дочку Уляну житель села колишній унтер-офіцер Іван Саюк з дружиною. Хрещення дітей здійснювали селяни Тарас Самелюк, Іван Саюк, Карпо Саюк та інші. В 1884 р. народилось і хрестилось також 17 дітей, у тому числі дев'ять хлопчиків.

Хрестили дітей селяни Омелян Шевчук, Олександр Добридень, Терентій Савченко, колезький регістратор Йосип Ястрембський, колишній фельдфебель Олександр Саюк.

Хресними батьками, як правило, були місцеві жителі, але були і з інших сіл повіту – з Івання, Страклова. Протягом 1883 р. було здійснено чотири шлюби. Женихи були з сіл М'ятина, Страклова, Підборець, передмістя Сурмичі; відставний рядовий 41-го Селенгінського полку Данило Пилипчук, 44 роки, одружився другим шлюбом.

Шлюби здійснювалися при свідках як з боку жениха, так і нареченої. В наступному році в шлюб вступило п'ять пар. Житель села Підборець Георгій Коноба, 17 ? років, одружився з односельчанкою Єлизаветою Пилипчук. Селянин Тараканова Феодор Куклевський взяв шлюб з Оленою Саюк з Підборець, 16 років. У листопаді місяці міщанин з Умані службовець-телеграфіст на залізничному вокзалі Полікарп Крипоновський одружився з дворянкою Казимірою Драгомирецькою, римо-католицької віри. Свідками були колезький асесор Еразм Хоривський і помічник начальника вокзалу Микола Романов, а з боку нареченої – дворянин Казимір Тарновський і єфрейтор Йосип Пилоцький.

Протягом десятиліть побут селян змінювався повільно. Будучи монастирськими підлеглими, селяни працювали важко, відпочивали у свята, у великих сім'ях існували проблеми щодо належного харчування, одягу, взуття. Житло було часто об'єднане з підсобними приміщеннями під одним дахом. А тому ситуація з природним ростом населення с.Підборець була непростю. У 1883 р. народилося 17 дітей, а померло 15 жителів, з них троє до п'яти років, найбільше померло людей після 45 років. У наступному році народилось стільки ж, а померло на п'ять жителів менше, однак дітей до п'яти років померло аж 6 осіб [2].

Прокладена у 1873 р. залізниця вимагала спорудження відповідної інфраструктури, вокзалу, водонапірної башти, різних складів, магазинів та ін. І в цьому чарівному куточку Дубенщини все більше поселяється службовців, армійських відставників, чиновників.

Вони одружуються, заводять господарство, село стає більш різноманітним у соціальному і господарському плані.

Причт відповідально ставився до здійснення християнських треб. У середині 80-х

років ХІХ ст. в цьому беруть участь священник Никанор Лисицький, дячок Василь Теодорович, часто і фельдфебель Олександр Саук. Відсутність належної медичної

допомоги змушувала селян лікуватися народними методами. Найбільше людей помирало

від старості. Щодо хвороб, то головними були простуда, тиф, туберкульоз.

Скажімо,

службовець з південно-західної залізниці, машиніст водокачки, губернський секретар

Дмитро Пибинський помер від пошкодження внутрішніх органів.

У багатьох випадках серед частини віруючих і парафіян церкви спостерігається байдужість до тривалих і помпезних акцій, які проводила церква. Храми діяли у самодержавному дусі. Окремі священнослужителі втрачали духовність. Віруючі уживалися з традиційно приниженою духовністю.

Серед сільських парафіян з'являються люди різноманітних політичних, національних, культурних уподобань – українофіли, москвофіли, радикали, нігілісти,

центристи, ліберали, соціалісти та ін.

Меті посилення впливу православної церкви були підпорядковані заходи до 1000-ліття пам'яті Кирила і Мефодія (1885 рік), Київського собору південно-західних архієреїв

щодо протидії сектантству (1884 рік).

Синод, ієрархи для утвердження православного віросповідання значною мірою пов'язували свою діяльність із активізацією проповідницької діяльності. Це був надійний

канал доведення до населення державних розпоряджень.

Церква Вознесіння Христового побудована у 1850 р. на місці скасованої василіанської церкви за рахунок казни і належала до числа Дубенських помонастирських

церков. Дерев'яна, чотири дзвони, причт – священник Микола Данилович Лисицький і

псаломщик. Землі було 37 десятин 604 сажени. План складений був при допомозі Вороніна.

Будинок для священника збудовано парафіянами у 1881 р. зі старої корчми із напівгнилих

підвалин з незручно розміщеними кімнатами, а тому скрізь була сирість, протяги.

Інші

будівлі для худоби розвалилися. Псаломщик проживав у ветхому будинку.

Жалування

причту призначено в сумі 370 крб., в тому числі священнику – 300 крб.

Церковно-парафіяльна школа була збудована в 1899 р. зі старого матеріалу – селянського хлібного магазину і колишньої старої корчми при сприянні

Єпархіальної

училищної ради, яка надавала допомогу грошима в розмірі 300 крб. Школа була відкрита

ще в 1893 р. На утримання вчителя виділялось 130 крб., на опалення і очистку труб 10

крб., ремонтні роботи – 10 крб., сторожу – 10 крб. Навчалися тут 21 учень, в т.ч. 3 дівчинки [6, с.223-226]. Вчителем працювала дочка священника Ганна Никанорівна Лисицька, яка до роботи ставилась належно і сприяла учням у оволодінні знаннями, хоч

батьки часто залучали своїх дітей до господарських робіт. Особливо це відбувалося, коли наступала весна – одні пасли худобу, інші – табуни гусей і качок, а старші клопоталися з батьками по господарству. В школі на різдвяні свята влаштовувалися канікули. В інші релігійні свята діти відпочивали від школи. Про це дбали і настоятель храму отець Никанор Давидович Лисицький і син пономаря псаломщик Василь Васильович Теодорович. Друга половина XIX ст. докорінно перебудувала життя населення на російський лад. Проведені царизмом заходи стосувалися усіх сфер життя населення, особливо це торкнулося високорелігійного життя місцевого населення. Зазнало змін і село. Друга половина XIX ст. для села Підборець і церкви була періодом розвитку як у матеріальному, так і духовному плані. Зросла кількість дворів, населення. На парафію прийшли освічені, високодуховні священнослужителі, відкрилася школа, зростала кількість грамотних дітей. Будівництво залізниці, дубенського форту “Застава” розширило соціально-економічну структуру села. __

Джерела та література

1. *Волынские Епархиальные Ведомости.* – 1881. – № 29-724.
2. *Державний архів Рівненської області (далі ДАРО). Ф.639, оп.1, спр.56.*
3. *ДАРО, ф.639, оп.1, спр. 74.*
4. *ДАРО, ф.639, оп.1, спр. 79.*
5. *ДАРО, ф.248, оп.2, спр.1588.*
6. *ДАРО, ф.497, оп.1, спр.106.*
7. *Історія міст і сіл УРСР. Рівненська область. овенська область.* – К.:АНУРСР. 1973. – 656 с.
8. *Савчук Петро. Дубенський форт. Історичний нарис./ Петро Савчук.* – Рівне: Ліста, 2001. – 288 с.